

HABITUS 2000 - VÝZNAM MÍSTA

Fakulta architektury, stavebnictví a urbanismu, Curtin University of Technology, v Perthu, v západní Austrálii pořádala 5. až 9. září 2000 mezinárodní konferenci věnovanou konceptu Habitus francouzského profesora sociologie na College de France v Paříži Pierre Bourdieu. K dalším osobnostem, které vystoupily na této hojně obsazené a navštívené vědecké konferenci patří urbanista – teoretik profesor John Friedmann z University of California, architekt profesor Joseph Rykwert, profesori urbanismu Rachelle Alterman z Technionu v Izraeli, Patsy Haley z Anglie, Jean Hillier z Curtin University, Austrálie a další.

Téma konference

Téma konference „Habitus 2000 - význam místa“ reflektovalo význam prostoru, místa a prostředí. Habitus je sociální prostor, je vnímán jako mentální struktura. Je to zvláštní konstrukt, který představuje schéma vnímání, myšlení a akce v relaci s lidským životním prostředím, ovlivněný individuální zkušeností a kolektivní historií. Je to také souhrn různých sociálně podmíněných způsobů percepcie místa a prostoru.

Koncept Habitus je přijat jak akademickými disciplínami (psychologie, sociologie, teorie životního prostředí), tak praxí, která vytváří umělé prostředí člověka – architekturou, urbanismem a územním plánováním. Jeho vliv na urbanistickou tvorbu zvláště veřejných prostranství a ulic je v poslední době obrovský. Konference pořádaná na úsvitu nového milénia si stanovila za cíl podrobit analýze koncept Habitus – smysl místa. Způsob, jakým je přijímán lidmi a jeho vliv na jejich

jednání bude determinovat formy místních, národních a globálních struktur a společností 21. století. Cílem konference bylo vybudování interdisciplinárního přístupu k dané problematice, soustředit významné světové vědce a významné osobnosti z praxe – architektky a urbanisty, kteří pracují v oblastech vztahujících se k významu Habitus. Odborníci v urbanismu, architektuře, geografii, filozofii, sociologii, antropologii, psychologii a dalších profesích měli možnost dialogu napříč kulturami, kontinenty a disciplínami.

Téma konference bylo pokryto specializovanými sekcemi:

- **Diverzita a rozmanitost:** lidé a místo, rod a místo, místo v globální turistice
- **Geopolitika a prostor:** globální imperativy, teorie regulace a řízení, životní prostředí a jeho ochrana, představy sociálního prostoru, vnímání místa a jeho reprezentace.
- **Význam místa jako prostředí:** významový prostor - symbol, fenomén nebo síla?, čtení a zalidňování prostoru - mysl nebo tělo?, může prostor vyprávět?
- **Procesy vytváření místa:** místo jako produkt dědictví a identity, Habitus a životní styly, urbanistická a architektonická tvorba místa, rozvoj a životní prostředí, bydlení a participace komunit, turismus a vytváření mýtů a identity, instituce a vytváření místa.
- **Příroda a prostor pro lidi:** význam míst a přírody, přístupy k urbanistickému plánování a rozvoji, etické aspekty managementu prostoru, komunity a vývoj, trvale udržitelný rozvoj, příroda a ekologie města.

- **Prostorový Habitus a vytváření architektury:** interpretace prostoru, symbolická kapacita místa a prostorové prototypy, historie a antropologie místa, architektura literatury nebo literatury architektury?, uvnitř a za architekturou, reinterpretační raného modernismu, modernismus na cestách – léta 1950 a 1960.

Zaměření konference: Urbanismus a urbanistické plánování veřejných prostor.

Sociální život je založený na nekonečné hře střetávání a výměny. Město nebo obec bylo vždy ideálním místem setkávání - místem, ve kterém je umožněn komunitní a společenský život. Řečeno slovy Thomase Hobbesa život bez obce je „ošklivý, ubohý, osamělý, brutální a krátký“. Problematika veřejných prostorů znovu nabývá na významu v souvislosti s regenerací centrálních částí měst, vytvářením urbanity. V západní Evropě, např. v Holandsku, k tomu přistupují i jiné faktory, po roce 1985 se začal uplatňovat nový městský životní styl vyvolaný boomem v hospodářství a prosperitou. Vztáhl se na veřejné využití i soukromých zařízení. Navrhování veřejných prostorů je v současné době znovu módní a široce diskutovanou záležitostí. V současné době jsou veřejné prostory rehabilitovány a upravovány za účasti veřejnosti a jejich různých zájmových skupin. Navrhování veřejných prostorů je proto znovu velmi důležitou součástí výuky architektury a urbanismu, zejména v předmětu Urban Design.

Veřejný prostor byl v XIX. a XX. století optimisticky definován jako kolektivní, tj. nepřináležející žádnému individu,

třídění či skupině, ale všem lidem jako celku. Toto pojetí často neodpovídalo realitě, neboť byla vyvinuta celá řada vylučujících praktik obvykle založených na rase, rodu nebo třídě, které limitovaly definici „veřejného“.

Diskuse o veřejném prostoru se vztahuje k současné debatě o veřejné sféře protože veřejný prostor vytváří prostorovou realizaci veřejné sféry. Veřejná sféra je podle filozofa Jürgena Habermase prostředím, kde se občané specificky angažují v politické participaci. Zdůrazňuje, že je nezbytná pro demokratické politické činnosti. Habermas argumentuje, že veřejná sféra byla tradičně odlišná od trhu a vládnutí, ale nyní musí být vyvinuty nové modely. Četní kritikové Habermase (jako např. N. Fraser, G. Eley, J. Landes a M. Ryan) namítají, že i když byl v historii veřejný prostor označován jako otevřený všem, často v realitě byly užívány exkluzivní praktiky založené na rase, pohlaví či třídě atd., které značně limitovaly definici „veřejného“. Tyto exkluzivní praktiky dávaly dříve „veřejné prostory“ k dispozici elitám. To, co bylo dříve označováno jako veřejně přístupné prostory, např. účelové parky, nákupní třídy a festivalová prostranství, by bylo přijatelnější označovat jako sociální prostor. Koncem XX. století převažují dvě vzájemně se ovlivňující interpretace veřejného prostoru jako místa konzumace a specifické segregace, monitorování a kontroly. Aspirací demokratických veřejných prostorů, které je někdy dosaženo, je otevřenost a přístupnost. I dnes není jednotná veřejnost, ale soutěžící části či skupiny „veřejnosti“ o prostor k akcím, včetně vlastní definice těchto akcí.

Renesance funkcí ulice jako sociálního prostoru

V době před příchodem průmyslové revoluce (v našich zemích do poloviny minulého století), patřily ulice a další městské veřejné prostory ne dopravě, ale obyvatelům, kteří je různým způsobem užívali a ovládali. Každý občan jako měšťan a zároveň člen některého cechu se považoval za součást veřejnosti, proto v korporativním systému neexistovalo dělení na soukromé a veřejné a tedy žádná ostrá hranice mezi veřejnou sférou a soukromou sférou. Místní obyvatelé ovládali ulici jako by byla jejich vlastnictvím a rozšířili všechny funkce domácnosti z domu na ulici. Všechny kontakty na ulici probíhaly bezprostřed-

ně, bez ceremoniálních zdvořilostí. Ulice nebyla ještě reprezentativním prostorem.

Přechod k industriální výrobě přibližně od poloviny XIX. století vedl ke změně významu různých funkcí ulice. Dopravní a transportní funkce se stala důležitější díky narůstajícímu rozdělení míst pracoviště a bydliště a tím zvyšujícímu se objemu přepravy zboží. Mimo toho se udála změna i v „přínáležitosti“ prostoru ulice. Vzhledem k tomu, že byla užívána stále více cizími než místními obyvateli, přestávali se místní obyvatelé cítit odpovědní za prostor ulice před jejich domem. V této době přebírají starost o ulice městské úřady. Vizuálně je tato změna vidět v dělbě ulice na chodníky a jízdní pruhy, doplnění kanalizací, dlážděním, osvětlením a štítky s názvy ulic. I když v souvislosti s tovární výrobou zmizely mnohé řemeslnické provozovny a s nimi z prostoru ulice dílny, byla to především sociální funkce, která učinila pobyt na ulici velice důležitým. Ulice účinkovala pro místní obyvatele dále jako předprostor domu a přilehlý chodník sloužil ke hrám, oslavám a mnohým dalším formám sousedské komunikace.

S pokračující sociální diferenciací buržoazie a proletariátu se objevily i ve využití ulic dvě zcela různorodé linie. Je to v souvislosti s teoretickými koncepty „občanské veřejnosti“ a „proletářské veřejnosti“ Oskara Negta a Alexandra Klugeho. Tyto koncepty byly dále rozvedeny v práci Rolanda a Janne Günterových. V proletářském veřejném prostoru hrály sociální vztahy v obytném prostředí značně důležitou roli. Tomu odpovídal sociální život na ulicích. Je to zřejmé z dobových fotografií a obrázků z dělnických čtvrtí, přičemž nutná podmínky a malá vybavenost bydlení také přispívaly k přesunu sociálního života na ulici.

Sociální nástup buržoazie byl naproti tomu svázán s ústupem z ulice do soukromých domů. Tvrdá konkurence ve světě práce vedla k osamění individua, což bylo viděno z hlediska panující ideologie jako výrazně pozitivní. Veřejnost a soukromý život byli striktně navzájem odděleny. Potlačena a od pohledu chráněná soukromá oblast stála v protikladu k vystoupení na veřejnosti, které bylo zcela zaměřeno na reprezentaci. Toto bylo uplatněno přímo ve tvorbě a užívání nových ulic, které byly projektovány ve 2. pol. 19. století. K jejich vzorům patřila dvorská stromová alej, která se za Napoleona III. změnila v buržoazní bulvár jako reprezentativní

ulice. Tehdy vznikaly tyto celky ve všech městech jako dobová města. Zde se mohla stále silnější buržoazie reprezentovat na veřejnosti prostřednictvím fasád, stromových alejí a předvádění na veřejnosti. Reprezentativní provoz, ať již pěšky, na koni nebo v kočáře, opanoval tehdejší bulvár a ovlivňoval i ostatní druhy dopravy. Měšťanská společnost je proto značně omezena na reprezentativní funkci. Přímá komunikace hrála poměrně malou roli. Z tohoto důvodu bylo hraní a pohyb dětí na ulici u rodin z vyšších vrstev zakázáno.

Dnes je pobyt na ulici omezen značným provozem automobilů a v mnohých ulicích dokonce znemožněn. Malá pozornost k životním formám na veřejnosti, pobytu na ulici a dalším sociálním jevům na veřejných prostorech, kterou bylo poznamenáno urbanistické plánování a plánování dopravy je založeno na tom, že měšťanská představa veřejnosti je orientována na izolaci lidí. K tomu přispělo i bydlení v moderních obytných souborech.

K významu sociálních funkcí ulice

Jeden z prvních výzkumníků, který kritizoval ignoranci urbanistů a dopravních plánovačů byla Jane Jacobsová. Zkoumala sociální funkce ulice ve vnitroměstských okrajích amerických měst. Podle Jacobsové jsou ulice a chodníky důležitými veřejnými prostory města. Zda se ve velkém městě vytvoří snesitelné podmínky pro život, záleží podle Jane Jacobsové na správném fungování sociálních vztahů v oblasti ulice a nejbližšího sousedství, které je vytvářejí. Tyto mikrooblasti městského života jsou autorkou označovány jako „uliční sousedství“. Možnosti rozvoje sousedských kontaktů závisí podle pozorování Jane Jacobsové na existenci mnohočetných šancí ke kontaktům na chodnicích obchodních tříd, před vchody do domu či v obchodech a kavárnách. Sousedská veřejnost má podle Jacobsové četné funkce: vytváří síť veřejného mínění a dohledu k sebeobraně. Na nejnižším stupni veřejného života přináší kontrolu a odpovědnost i tolerantnost velkoměstské existence.

Zvláště intenzívně se Jacobsová zajímala o funkci chodníků a veřejných prostorů pro sociální rozvoj dětí. Děti ve velkých městech potřebují nejrozmanitější místa, na kterých si mohou hrát a učit se. Potřebují mezi jiným příležitost pro různé druhy sportu a praktická cvičení. Současně potřebují nespécifikovanou základnu v blízkosti domu, oblast, která jim pomá-

há vytvořit si vztah ke světu a životu. Tohoto druhu nespecifikovaných her slouží chodníky a živé pěší tahy jsou pro taková cvičení výborným prostředím. Ve skutečnosti se děti učí od dospělých na ulici první a základní souvislosti městského života. Učí se, že lidé, i když nemají navzájem žádné vztahy, musí mít minimální veřejnou odpovědnost k sobě navzájem. Příležitost hrát si a prožít vztahy a život dospělých mužů a žen je v moderní společnosti zřídkačným privilegiem. Pro děti, které si hrají na živých chodnících, je možností více. Fascinace, kterou působí městský provoz na městské děti je již dlouho odborníky sledována, i když často s nelibostí. Nejprůtažlivější je pocit volnosti pohybu, promenování a předvádění se ve veřejných prostorech, který je zcela něco jiného než nuda, osamění. Když děti rostou, mění se i jejich kontakt se svobodou. Jsou klidnější a v jejich chování převažuje shlukování, postávání, pozorování, verbální kontakt, flirtování a hry. Dospívající mládež je díky tomu stále častěji kritizována, ale může být bez tohoto důležitého vývojového stadia jednou skutečně dospělá? Bývá to jistě horší v případech, kdy toto stadium probíhá mimo dozor společnosti, například v prostředí okrajových, deviantních skupin. Jako předpoklad pro splnění této sociální funkce městských ulic vypočítává Jacobsová rozmanitost využití budov a s tím spojená frekvence provozu na veřejných pěších tazích a rozmanitost těchto prostorů.

I v novějších výzkumech, které se zabývají sociálním chováním v obytném prostředí, je dokazováno, že za určitých podmínek sociální vztahy a rozmanité venkovní aktivity v prostředí ulice mají velký význam. Toto bylo zjištěno zejména tam, kde dosud existují starší obytné soubory, ale i v některých hustě zastavěných dělnických sídlištích. Důvody pro vysokou spokojenost s obytným prostředím, která je ve starých obytných souborech často vyjadřována jsou viděny především v četných intenzivních mezilidských vztazích, které v tomto prostředí existují. Provoz v těchto obytných souborech má pro skupiny s nižším statusem větší význam než v životě skupiny s vyšším statusem. V této vztahové síti nejvyšší místo zaujímá příbuzenství. Sociální vztahy jsou charakterizovány jako komunikace a spoluúčast jednotlivců na sociálním životě. Mnohé formy vztahů zjištěné v těchto starých sídlištích jsou modelem pro moderní obytnou zástavbu.

Z výzkumů vlivů prostorových podmínek na sociální život byly stanoveny tyto závěry:

- u všech zkoumaných skupin byl zjištěn značný význam obytného prostředí pro denní sociální život, zvláště u nižších příjmových skupin,
- značná část života se odbývala na ulici, která se stala pro obyvatele částí životního prostředí,
- obytné ulice jsou zároveň dětským hřištěm a současně místem setkávání a komunikace pro různé věkové skupiny,
- celý prostor obytné skupiny je pojímán jako hrací plocha, síť cest je důležitou architektonickou podmínkou pro mimořádně intenzivní komunikační síť obyvatel. Tato síť funguje tak, že každá část obytného celku může být snadno dosažena.
- při všech výzkumech v obytných celcích je zdůrazňována rozmanitost obytného prostředí (mixáž funkcí s mnoha malými obchody a řemesly a další průtažlivá místa jako zahrady, prodejní boudy, kluby, místnosti pro hobby). Existují mnohé možnosti pro nenucený pobyt ve veřejných prostorech a pro kontakty mimo byt s dalšími občany. Tím je prostředí obytných skupin využíváno multifunkcionálně - což je pro tyto celky charakteristické, protože ve srovnání s nedostatkem komunikací v nových obytných souborech jsou tyto celky žádoucí alternativou.

Diferencovaně podle věkových skupin musí být zdůrazněn význam životního prostředí pro děti a život starších obyvatel. Podle výzkumů je blízký uliční prostor ve vnitroměstské oblasti nejčastěji užívaným hřištěm všech věkových skupin. Toto zjištění platí přes zjevné nebezpečí motorové dopravy a četné zákazy. Důvodem k tomu je nejen nedostatek hřišť, ale hraní si na ulici je upřednostňováno podle výpovědí dětí. Využití nabídky hřišť je zajímavé jen tehdy, když nejsou důkladně prozkoumány a poznány, jinak jsou označeny za nudné. Předností ulice jako místa ke hrám je především v blízkosti místa bydlení, v nespecifickém vybavení a v komunikační funkci prostoru ulice. Zajímavé jsou především obytné ulice v obytných celcích, kde jsou obchody, řemeslnické provozovny a kde děti mohou pozorovat život a práci dospělých. I v dopravně zatížených oblastech si hrají děti na ulicích a ne v přilehlých zklidněných místech. Prostor ulice v blízkosti bydlení je doménou malých dětí a mlad-

ších dětí školního věku. Ale i dospívající mají svoje místa setkávání překvapivě často na ulici v blízkosti bydlíště.

Prostor ulice v blízkosti bydlíště není pouze intenzivně využíván, je důležitý pro sociopsychický rozvoj dětí a mládeže. Toto místo pobytu není nahraditelné separovanými hřišti. „Prostorové ghetto“ hřiště pro vyhraněnou sociální skupinu nemůže být náhražkou pro prostorové a sociální zkušenosti. Existuje nebezpečí, že znehodnotí praktickou funkci hry. Význam ulice jako primárního místa socializace se v naší době zmenšil, není ho však možné podceňovat. Podobně důležitá je možnost pobytu v obytném prostoru ulice i pro starší občany. Mohou se zúčastnit života, shonu a ruchu komunity, pokud to motorová doprava vůbec dovolí. Výpovědi starších občanů naznačují to, že dávají přednost prostředí nejednoznačnému i s určitými nedostatky, chybami či obtížemi před podnětově chudým, odloučeným a „stárí přiměřeným“ prostředím.

Sociotechnická pravidla pro tvorbu veřejných prostor

Globální i lokální společenské změny nastartovaly v sociální funkci ulice nové rozvojové impulsy. Životní styl mnohých mladých lidí učinil ulici střediskem informací, komunikací i obytným prostředím. Navrácení obytné funkce ulici se stalo mnohde programem přestavby. Opatření ke zklidnění dopravy se stala módním prostředkem úpravy ulic. Například to, že mnohé hlavní ulice velkých měst nejsou ponechány pouze transportní funkci, ale ponechávají si celou řadu dalších funkcí, je možno pojímat jako komplexnější urbanistický přístup. V zájmu zpestření a oživení struktury města je třeba podporovat zásadu smíšeného využití, zejména v centru. Aby prostor byl dostatečně živý a měl městský výraz, musí být populární a přitahovat obyvatele, musí se stát místem určitých aktivit. To je první a neopomenutelná podmínka. Je těžké stanovit všechny předpoklady tvorby obytné ulice, k nezbytným však patří:

- vysoká hustota zastavění,
- smíšení různých funkcí,
- křížení cest a způsobů dopravy,
- velkorysá nabídka ploch k chůzi i pobytu,
- prostor a zařízení k rozmanitým aktivitám a účasti na veřejném životě,
- bariéry chránící před motorovou dopravou (zejména zelené plochy, křoviny a stromy).

Veřejným prostorům a sociálním aktivitám v nich se dlouhodobě věnuje profesor Jan Gehle z Fakulty architektury z dánské Kodaně, který dělí aktivity ve veřejných prostorech na:

nezbytné činnosti, možné aktivity, kam řadí např. pozorování, slunění v příjemném prostředí atd.

Ukazuje zejména sociální aktivity, což může být setkávání, vidění a pozorování, dívání se na ostatní lidi, poslouchání i při jiných aktivitách atd. Je nutné zabezpečit možnosti pro diskusi a poslouchání jednak celkovým aranžmá prostoru, nízkou hladinou rušivých zvuků. Dalšími předpoklady jsou napojenost a snadný příchod, který umožní zájemcům snadnou účast. Má umožňovat pobývání, zejména stání – zde je zdůrazňován zejména účinek nároží

a hran prostoru. Nároží a hrany prostoru jsou jakási psychická podpora, která umožňuje, abychom se v prázdném prostoru cítili dobře. Příjemné prostory mají bohatě strukturované povrchy, tj. zejména fasády, zatímco přímé, dlouhé a ploché fasády odrazují. Sedění a související odpočinek umožňují vychutnání prostředí, vedle toho mají sociální význam. Možnosti pro odpočinek a příjemné nicnedělání je možné zabezpečit v oblasti klimatické - přechod mezi slunečním svitem a stínem, regulací tepla a chladu, ventilací vánkem.

Podle dánského odborníka je důležitá také kvalita prostředí, která zahrnuje mimo jiné jeho důstojnost a odolnost. Kladem je jedinečnost, identita, estetické kvality, příznivě působí, pokud byl prostor navržen a uspořádán pod vedením jedné

myšlenky. K urbánní estetice patří význam místa, cit pro prostor, veřejný design. Vedle toho místo by mělo mít tzv. „sociabilitu“ tj. vlastnosti, které podporují shlukování a komunikaci jedinců.

Dobry veřejny prostor měst je chráněn proti automobilové dopravě, protože jen tak může být redukován strach z dopravy a dopravních nehod u pasantů. V nepříznivých geografických a topografických poměrech musí být chráněn i proti nepřízni počasí.

Konference Habitus 2000 tím, že umožnila multidisciplinární diskusi odborníků různých oborů, otevřela nové pohledy na problematiku a napomohla přípravě nových architektonických a urbanistických řešení.

Karel Schmeidler